

*Драган Станар**

*Институт за стратегијска истраживања,
Универзитет одбране, Београд*

ВРЕДНОСНИ ЈАЗ И БОРБЕНИ МОРАЛ: ВРЕДНОСТИ КОЈЕ СЕ ЖИВЕ *VS.* ВРЕДНОСТИ КОЈЕ СЕ БРАНЕ**

Сажетак

Аутор у раду презентује резултате емпиријског истраживања спроведеног са кадетима Војне академије Универзитета одбране у Београду, те анализира проблем вредносног јаза између припадника војске и цивилног друштва, фокусирајући се на његов утицај на борбени морал. Аутор полази од савремених изазова и постмодерног друштвеног контекста, у коме су доминантне вредности често некомпатибилне са војничким идеалима. Ослањајући се на деценије истраживања вредносног јаз у западним друштвима, који се првенствено јавља у оним земљама у којима је укинута или суспендована обавеза служења војног рока, аутор кроз анализу резултата

* Имејл адреса: dragan.stanar@va.mod.gov.rs; ORCID: 0000-0003-0759-5652.

** Чланак је резултат рада на пројекту Војне академије Универзитета одбране у Београду: „Вредносне оријентације и однос према традицији кадета Војне академије“, ВА/ДХ/1/24-26. Велику захвалност аутор чланка дугује младом колеги и будућем доктору наука психологије, маг. Урошу Миљковићу, истраживачу Института за стратегијска истраживања, чија је експертиза у области статистичке анализе у SPSS софтверу у значајној мери допринела прецизности анализе резултата, а тиме и квалитету закључака изнетих у чланку.

сопственог емпиријског истраживања, спроведеног 2024. године, указује на његов негативан утицај на борбени морал. При томе се ово посматра кроз призму карактера друштва као виталног социјалног чиниоца борбеног морала. Резултати спроведеног истраживања потврђују тренд који постоји и у наведеним западним друштвима – да кадети јасно препознају постојање вредносног јаза, те да војничке вредности перципирају као супериорне у односу на оне које су носеће у друштву. Аутор закључује да резултати истраживања указују на опасност од веома негативног утицаја овог феномена на борбени морал, будући да војска у рату брани виталне друштвене, а не институционалне вредности, односно вредности војног етоса. Имајући у виду историјски значај специфичног чиниоца борбеног морала о којем дискутује за српску војску и народ, аутор предлаже и потенцијалне мере за превазилажење проблема, првенствено унапређење војног образовања у области друштвено-хуманистичких наука и поновно увођење обавезног војног рока ради јачања везе између војске и друштва.

Кључне речи: вредносни јаз, борбени морал, друштвене вредности, цивилно-војни односи, војна обавеза

Увод

Суштинске промене у геополитичким односима, изузетне компликације и заоштравање тензија у сфери глобалне безбедности, као и чињеница да „дух рата“ поново, и *prima facie* неочекивано, јаше Европом од фебруара 2022. године, природно су рефокусирали интерес политичке, стручне, али и сваке друге јавности на феномен рата и на институцију војске у готово свим европским земљама. Као последице наведеног рефокусирања и супстанцијалних промена безбедносних околности, дошло је и до престројавања одређених земаља са значајним геополитичким положајем и њиховог одрицања од статуса војне неутралности,¹ као и до преиспитивања статуса и

¹ Финска је после скоро 80 година неутралности постала чланица НАТО 4. априла 2023. године, док је Шведска уласком у НАТО 7. марта 2024.

положаја институције војске у већини континенталних европских нација. Значајно повећање улагања у опремање, наоружавање и попуњу европских војски праћено је гласним дискусијама и јавним полемикама и о самим концепцијама и моделима оружаних снага, односно о поновном увођењу војне обавезе и широкој реорганизацији, као и о самој практичној и реалној могућности оружаних снага да ефикасно одбране земљу од потенцијалне агресије.

Неизбежно је да се, уз интензивне дискусије о физичкој и концептуалној компоненти војне моћи, фокус све више ставља и на моралну компоненту, као нарочито интересантну и важну у развијеним, постмодерним европским друштвима у којима је доминантна културна матрица крајње некомпатибилна са природом војске као институције и захтевима које пред појединце у једном друштву испоставља стање припреме за рат и само стање рата. Управо је ова, морална компонента војне моћи, тј. сам феномен борбеног морала, током историје изучавања рата често идентификована као најзначајнија – као фактор који је три пута значајнији од материјалног, како је то процењивао Наполеон (*Napoleon*) (Childs 2016, 49), односно као „најважнији појединачни фактор у рату“, како су то видели великани војне мисли попут Клаузевица (*Klausevitz*) и Жоминија (*Jomini*) (Veljković 2006, 64). Стога је неопходно даље и дубље истражити управо сферу борбеног морала у датим специфичним условима у којима се тренутно налази европски континент, нарочито имајући у виду постмодерну културну матрицу у којој наша генерација живи. Прецизније, неопходно је испитати импликације потенцијалног вредносног јаза између институције војске и њених припадника, са једне, и ширег цивилног друштва, са друге стране, на стање борбеног морала у контексту разматрања теоријског оквира утицаја друштвених детерминанти борбеног морала.

Емпиријско истраживање које је обухватило кадете Војне академије омогућава нам конклузиван увид у потенцијално постојање вредносног јаза, док нам сам теоријски оквир изучавања борбеног морала омогућава да извучемо јасне поуке и формулишемо практичне препоруке за оптимизацију борбеног морала у Републици Србији.

године прекинула своју импресивну традицију (макар формалног) војног несврставања дугу више од два века.

ДЕФИНИЦИЈА ПРОБЛЕМА – ДРУШТВЕНИ ЧИНИЛАЦ БОРБЕНОГ МОРАЛА И ВРЕДНОСНИ ЈАЗ

Борбени морал – карактер друштва

Значај борбеног морала у пољу војне етике вероватно најјасније осликава чињеница да се неретко „целокупан садржај морала војске сводио и редуковао на борбени морал” (Stanar 2024b, 90), као витално и кључно „квалитативно својство људског фактора” како у рату, тако и у миру (Damjanović i Grujić 2009, 271). Ослањајући се на богату југословенску и српску традицију мисли о борбеном моралу XX века,² Станар (Stanar 2024b, 94) из перспективе савременог поимања војне етике дефинише борбени морал као „стање спремности и мотивисаности за извршавање задатака, психофизички напор, ризик и жртву током борбених дејстава”, које детерминише широк спектар фактора, односно чинилаца. Наведени чиниоци борбеног морала оквирно се могу класификовати у следеће групе: друштвени, психолошки, природни, материјално-технички, ситуациони и етички чиниоци. Сви наведени чиниоци делују у синергији у сваком датом тренутку, те се не може дефинисати њихова хијерархија значаја и утицаја, будући да у различитим ситуацијама различити фактори преузимају доминантну улогу.

Група друштвених чинилаца борбеног морала укључује различите факторе који детерминишу степен борбеног морала а који долазе из социјалне сфере, како укупног друштва које се налази у ратном стању, тако и саме институције војске. Општа и начелна подела друштвених чинилаца борбеног морала обухвата: карактер друштва; карактер и циљ рата; патриотизам и борбене традиције; концепцију и доктрину одбране; стање у међународној заједници; и карактер војске и односе у њој. У контексту нашег приступа проблематици вредносног јаза, кључни друштвени чинилац борбеног морала је свакако карактер друштва. Наиме, карактер друштва, односно носеће вредности и друштвене норме на којима почива једно друштво „у знатном степену детерминишу морал у борби“ (Đorđević 2000, 88) јер *de facto* одређују степен спремности

² Аутори као што су пуковник Менсур Ибрахимпашић, пуковник Велибор Милојевић, пуковник Неђо Даниловић и други значајни војни мислиоци у пољу морала војске дали су немерљив допринос дефинисању и разумевању овог феномена у српској војсци.

и уверења војника да је само друштво које се брани заправо и вредно браћења, и то по цену живота. Кроз целокупну историју масовних оружаних сукоба могло се назрети да је често кључни узрок војног пораза евидентно војно моћније стране лежао управо у борцима који су одбрану структуре сопственог друштва и носећих друштвених вредности видели као нешто за шта није вредно жртвовати живот или пак, нимало неважно, за шта није вредно чинити морално најамбивалентније акте као што је убијање у рату.

Утицај карактера друштва на борбени морал посебно је интересантан и значајан у контексту разматрања компатибилности целокупног војног етоса и самог вредносног идентитета ратника са носећим вредностима друштва и доминантном „културном стратегијом”.³ Наиме, културна стратегија постмодерних друштава јесте крајње хедонистичка, индивидуалистичка и атомистичка у својој суштини, те предвиђа раскид са свим колективним идеалима и вредностима, а нарочито онима везаним за нацију или било какав облик *grand récits*-а који трансцендира индивидуално постојање и инстант гратификацију потреба појединца. Као таква, она је у потпуности некомпатибилна са војничким идеалима и практичним потребама система националне одбране (Starčević and Stanar 2022, 158-160).

Вредносни јаз у цивилно-војним односима

Перспектива, тј. „оптика” кроз коју се данас доминантно посматра, анализира и критикује улога и место војске у савременим друштвима готово је у потпуности одређена Хантингтоновом (Huntington 2004) парадигмом цивилно-војних односа генерисаном једном од најутицајнијих студија у области војне мисли XX века - *Војник и држава*. Упркос чињеници да је објављена пре скоро 70 година, те да је имала сасвим озбиљне теоријске „изазиваче”⁴ током

³ Културна стратегија постмодерних, „флуидних” друштава можда је најпрецизније дефинисана и разјашњена кроз теоријску перспективу флуидности Зигмунта Баумана (Zygmunt Bauman), коју чувени пољски социолог нашироко излаже у више својих дела о флуидности различитих аспеката стварности. Шире у Bauman 2009 и Bauman 2010.

⁴ Свакако да Хантингтонова перспектива није прошла без значајних критика других аутора, од којих је најутицајнији још један амерички војни мислилац, Морис Јановиц (Janowitz 1960), са својом конкурентском теоријом „цивилијанизације” војске. Ипак, и поред значајног утицаја

претходних деценија, она остаје „дефинишући текст у изучавању цивилно-војних односа” (Brooks 2021, 17). Хантингтонова парадигма предвиђа потпуно „функционално одвајање и изолацију војске” од остатка друштва услед специфичности захтева војне професије, природе рата и јединствености самог „војничког ума” како га Хантингтон назива (Stanar 2024a, 3). Неизбежно је да се у таквом позиционирању војске и припадника војске као „касте која постоји ван друштва, не само физички већ и психолошки и идеолошки” ствара, у многим аспектима, значајан јаз између војне и цивилне сфере у друштву (Brooks 2021, 19). Рабек-Клеменсен и коаутори (Rahbek-Clemmensen et al. 2012, 670) дефинишу четири „типа” јаза који се јављају између војске и цивилног друштва – културни, демографски, политички и институционални. Постојање јаз у наведеним областима засигурно има и веома повољне последице и резултате, нарочито када говоримо о „политичкој стерилизацији војске” (Starčević i Blagojević 2021, 124) и њеној изолацији од дневнополитичке динамике унутар једног друштва, уколико се, наравно, говори о јазу изазваном диспаритетом између војске и цивилства у погледу правила, норми, личних приоритета, институционалне културе, структуре и динамике унутар институционалних односа и хијерархије итд. Коначно, такав јаз је свакако пожељан и крајње неопходан услед јединствене мисије и средстава војске, као и изражене „неприродности“ ове институције која „пред своје припаднике неретко и по правилу испоставља задатке који *prima facie* нису компатибилни са непосредним личним интересом, здравим разумом и интуицијом“, као што је рецимо свесно преузимање ризика да се погине и убије зарад апстрактних идеала који не морају нужно да имају директне везе са личним интересом и/или угроженошћу (Stanar 2023, 150-151).

Међутим, јаз који је изузетно опасан и проблематичан, а који је нажалост још увек недовољно истражен, јесте *вредносни јаз*, тј. онај који се јавља у равни кључних и носећих вредности између припадника војске и цивила. У опширној студији о „војничкој” страни вредносног јаз у Хантингтоновом универзуму, Станар (Stanar 2024a) указује на низ веома негативних импликација које

Јановица, нема никакве дилеме да је теоријски „победник” овог ривалства управо Хантингтон чије идеје већ деценијама обликују цивилно-војне односе у најразвијенијим западним земљама.

постојање и продубљивање овог јаза има на целокупно друштво, са нагласком на она друштва у којима је обавеза служења војног рока укинута или суспендована.⁵ Ослањајући се на чувени теоријски оквир Фишера (Fischer 1976), он указује да је последица продубљивања вредносног јаза „вредносна изолација” и „отуђење од вредности друштва” које би требало да се бране у случају рата. У контексту нашег истраживања, димензија вредносног јаза која је у фокусу интересовања јесте његов утицај на борбени морал припадника војне професије у рату. Основна хипотеза аутора јесте да перцепција карактера друштва, тј. носећих друштвених вредности као инфериорних, недостојних, па тиме и недовољно вредних за жртвовање, делује веома негативно као снажна друштвена детерминанта борбеног морала. Као што многобројни аутори који су изучавали „*esprit de corps*” тврде, карактер друштва које се брани није ни мало неважан фактор, тј. уверење бораца да је за њихово друштво вредно убијати и умирати *en masse* је врло значајно” (Stanar 2024a, 6).

ПРЕТХОДНА ИСТРАЖИВАЊА

Увидом у постојећи корпус литературе везане за постојање вредносног јаз у Републици Србији и претходним државама и државним заједницама у чијем се саставу налазила Србија, није било могуће пронаћи податке о сличним и довољно релевантним емпиријским истраживањима која су објављена у форми научних резултата или која су доступна у војним архивима. Штавише, научни приступ разматрању чинилаца борбеног морала уопште, а нарочито друштвених чинилаца борбеног морала, произвео је релативно штуре и ограничене резултате у форми опште теоријске дефиниције чинилаца (Ibrahimpasić 1967; Todoric i dr. 1993; Milojević 1999; Đorđević 2000; Danilović 2001; Danilović 2003; Veljković 2006; Stanar 2024b). Већина доступних емпиријских истраживања која се тичу стања и детерминанти борбеног морала полазила су из стриктно психолошке перспективе, која има значајна ограничења

⁵ Између осталог, аутор наводи појаву јасног сентимента супериорности међу припадницима војне професије, проблеме са попуном и регрутацијом, проблеме у цивилној контроли војске изазване неповерењем и презиром, проблеме са социјалним статусом припадника војне професије итд.

у посматрању етичко-социолошке димензије борбеног морала и морала војске уопште (Kostić 1993; Stojković 1993; Damnjanović i Grujić 2009).

Међутим, постоји значајан број врло релевантних истраживања у овој сфери која су током претходних деценија вршена у бројним западним друштвима и војскама. Веома је индикативно то да су сва ова истраживања вршена по суспензији или укидању обавезе служења војног рока, те би се на основу тога могло закључити да овај корак делује као катализатор за радикално продубљивање вредносног јаз у цивилно-војним односима. Самим тим је и очекивано да већина истраживања долази из оних друштава која су прва суспендовала и/или укинула обавезу служења војног рока, тј. из Велике Британије, која је то учинила 1963. године, и Сједињених Америчких Држава, које су десет година после такође то примениле. Кључно истраживање у Великој Британији извршио је Страхан (Strachan 2003), док је Добос (Dobos 2020) објавио слично истраживање на узорку аустралијске војске. Ипак, најзначајнија и најрелевантнија публикована емпиријска истраживања феномена вредносног јаз у цивилно-војним односима вршена су у САД од стране Фивера и Кона (Feaver and Kohn 2001), Шејка и Метиса (Schake and Mattis 2016) и Ризе Брукс (Brooks 2021), док је више америчких аутора теоријски веома снажно утемељило проблематику и шире друштвене импликације овог јаз (Dunivin 1997; Holsti 1998; Feaver 1999; Morgan 2001; Beehner, Brooks, and Maurer 2021; Bryant, Swaney, and Urban 2021; Brooks and Grewal 2022). Међутим, како је модел оружаних снага у европским земљама постепено доживео метаморфозу у строго професионалне војске, слична истраживања, што емпиријска што теоријска, појављивала су се и у европским војскама – Колтерманово у Немачкој (Koltermann 2012), Венисоново у Француској (Venesson 2003) итд.

Заједничка црта свих претходних релевантних истраживања феномена вредносног јаз између припадника војне професије и цивилног друштва јесте то што указују на неминовно постојање овог јаз у Хантингтоновом универзуму професионализованих војски и на његово продубљивање када је период без постојања војне обавезе дужи. Чињеница која можда и највише узнемирава и позива на даље разматрање, укључујући и разматрање у контексту њеног утицаја на борбени морал, јесте да вредности јаз у друштвима која су деценијама без војног рока доводи чак и до моралног сентимента

презира и гађења према кључним друштвеним вредностима код припадника војне професије од којих се очекује да за њих гину и убијају у рату (Stanar 2024a, 3-6).

ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ

Метод

Емпиријско истраживање извршено је 2024. године, у оквиру научноистраживачког пројекта Војне академије Универзитета одбране у Београду „Вредносне оријентације и однос према традицији кадета Војне академије”. У истраживању извршеном у просторијама Војне академије коришћен је анкетни упитник, специфично конструисан за потребе овог истраживања, који се састојао од укупно 239 питања из различитих области у форми Ликертове скале са распоном од један до пет (1-5), где један означава потпуно неслагање са наведеним ставом, док пет означава потпуно слагање. Укупан узорак истраживања чинио је 201 кадет и кадеткиња следећих социодемографских карактеристика: према полу – 146 мушкараца (72,6%) и 55 жена (27,4%); према годинама старости – двоје испитаника узраста од 18 година (1%), 55 испитаника узраста од 19 година (27,4%), 84 испитаника узраста од 20 година (41,8%), 48 испитаника узраста од 21 годину (23,9%), 11 испитаника узраста од 22 године (5,5%) и један испитаник узраста од 24 године (0,5%); према месту живљења – 61 испитаник који живи у селу (30,3%), 54 испитаника који живе у мањем граду (26,9%), и 86 испитаника који живе у већем граду, преко 50.000 становника (42,7%). Узорак је подразумевао и релативно подједнаку дистрибуцију географског порекла испитаника, њихово социјално порекло, завршену средњу школу и успех остварен током школовања.

Подаци добијени након анкетања узорка обрађивани су у софтверском пакету SPSS 25 (Statistical Package for the Social Sciences 25.00), док су коришћене мере дескриптивне статистике за потребе описивања како узорка, тако и резултата. У анализи вредносних оријентација релевантних за тематику овог истраживања, коришћена је аритметичка средина одговора испитаника на појединачне ајтеме који се односе на релевантне вредности.

Резултати

У погледу перцепције вредносног јаза самих кадета-испитаника, резултати спроведеног емпиријског истраживања конклузивно указују да будући официри Војске Србије апсолутно препознају јаз вредности између припадника војне професије и цивилног друштва, и то са веома високом аритметичком средином одговора на Ликертовој скали од $M=4,06$, уз стандардну девијацију испод један, тачније $СД=0,988$. Додатно, поред јасно исказаног става да сам јаз вредности постоји, испитаници су у веома сличном просеку исказали и став да су кључне вредности у Војсци Србије супериорне у односу на кључне вредности у друштву ($M=3,96$), уз стандардну девијацију $СД=1,06$ (Табела 1).

Табела 1. Вредносни јаз између припадника војне професије и цивилног друштва

Варијабле	М (аритметичка средина)	СД (стандардна девијација)
Постоји јаз вредности између Војске Србије и остатка друштва	4,06	0,988
Кључне вредности у Војсци Србије супериорне су о односу на кључне вредности у друштву	3,96	1,06

Извор: Истраживање које је аутор спровео 2024. године међу кадеткињама и кадетима Војне академије Универзитета одбране у Београду.

Саме вредности испитиване су кроз низ питања о конкретним вредностима (материјализам, егоизам, индивидуализам, итд.), те се у том случају најзначајнији резултати могу препознати у перцепцији вредновања кључне вредности *колективизма* – у војсци $M=4,08$, $СД=1,12$; у цивилству $M=2,81$, $СД=1,29$ (Табела 2).⁶

⁶ Изненађујуће, највећа сличност у перцепцији примећена је код вредности *каријеризма*, где резултати сугеришу релативну сличност између Војске Србије и цивилног друштва из перспективе кадета Војне академије, па чак и веће присуство каријеризма у војсци него у остатку друштва – у војсци $M=4,54$, $СД=0,72$; у цивилству $M=4,31$, $СД=0,97$. Чак и стандардна девијација сугерише релативно групно сагласје испитаника по овом питању.

Табела 2. Вредност колективизма

Варијабла	М (аритметичка средина)	СД (стандардна девијација)
Вредност колективизма заступљена је у Војсци Србије	4,08	1,12
Вредност колективизма заступљена је у цивилном друштву	2,81	1,29

Извор: Истраживање које је аутор спровео 2024. године међу кадеткињама и кадетима Војне академије Универзитета одбране у Београду.

Није забележено релевантно одступање од наведених ставова код испитаника које би било условљено социодемографским карактеристикама установљеним упитником, осим у контексту пола, где је утврђено да мушки испитаници ($M=3.04$, $SD=1.21$) показују статистички значајно ниже резултате на варијабли „Вредност материјализма у Војсци Србије” у односу на испитанице ($M=3.34$, $SD=1.17$), $t(196) = -2.09$, $p = < 0.5$.

ДИСКУСИЈА

Постојање вредносног јаз

Резултати добијени емпиријским истраживањем међу кадетима Војне академије Универзитета одбране у Београду ни мало не одударају од резултата добијених наведеним сличним истраживањима у западним земљама (укључујући и истраживање вршено унутар идентичне групе у Сједињеним Америчким Државама, тј. међу кадетима америчке Војне академије копнене војске Вест Поинт) у којима се догодило хантингтоновско „раздвајање” војске од друштва преласком на потпуно професионализован модел малих војски, који суспендује или укида обавезу служења војног рока.

Наиме, испитаници у нашем истраживању јасно идентификују постојање вредносног јаз између припадника војне професије и припадника цивилног друштва (са веома високом аритметичком средином одговора од $M=4,06$ и релативно ниским степеном стандардне девијације $SD=0,988$), док једнако јасно исказују и уверење у супериорност вредности које су носеће у војсци (аритметичка средина одговора $M=3,96$ уз нешто виши степен стандардне девијација $SD=1,06$). Закључак да вредносни јаз

између војске и остатка друштва постоји у перцепцији кадета Војне академије, као и да се војне вредности перципирају као супериорне, намеће се као крајње поуздан и неупитан, нарочито имајући у виду величину узорка и научну утемељеност методе и статистичке обраде података.

Утицај на борбени морал

Посматрајући са становишта нашег интересовања за елаборирање утицаја вредносног јаза на борбени морал, резултати емпиријског истраживања могу указати на потенцијално крајње негативан утицај детерминанте коју називамо карактер друштва, и која припада групи друштвених чинилаца борбеног морала, на опште стање борбеног морала. Основни узрок описаног утицаја лежи у самој природи феномена рата који ни на који начин не може бити „разведен” од друштва, односно сфере *политичког* којој инхерентно припада. Наиме, једна од најцитиранијих минималних дефиниција рата свакако јесте она једног од најзначајнијих великана војне мисли, пруског официра Карла фон Клаузевица (Clausewitz 1976, 28, 252), који је дао чувено одређење рата као „наставка политике другим средствима”, односно као феномена који не поседује сопствену „логику” и смисао ван контекста политичке борбе две заједнице.

Као што Старчевић и сарадници закључују, рат увек остаје „неодвојиви део политичке сфере” (Starčević, Kajtez, i Vukadinović 2016, 119-120) и као такав нужно претпоставља борбу за, односно одбрану виталних *друштвених* вредности, а не вредности војске као инструмента вођења рата. Сфера политичког, како закључује Симеуновић (Simeunović 2009, 63), представља једну специфичну сферу друштвене стварности која обухвата све оно што се тиче друштва, тј. све оно „заједничко” што се дешава у јавном домену и у интересу друштва као таквог. Стога се смисао борбе у рату ни на који начин не може одвојити од борбе за носеће вредности које детерминишу друштво које се брани. У том смислу, припадници војске у борби не ризикују животе и не убијају своје непријатеље зато што штите и бране вредности које одликују њихову институцију *per se*, које су при томе врло често веома сличне између зараћених војски, већ увек оне вредности на којима почива њихово друштво. Последице конфузије о самом политичком смислу рата и ратне

победе, као и улози војске у том најекстремнијем облику политичке борбе две заједнице, могу бити катастрофалне чак и у случају „победе” (Stanar 2022).

Уверење у исправност кључних *вредности* друштвеног система који се брани и чињеницу да је он као такав заправо *вредан* жртвовања сопственог живота и узимања живота других у рату једна је од виталних детерминанти борбеног морала у свакој војсци света. Питање које се нужно поставља, и чији значај подвлаче резултати емпиријског истраживања, јесте можемо ли објективно очекивати „оптималан и неопходан ниво мотивације и решености за одбрану сета вредности” уколико се оне тумаче и перципирају као „ниже” и безвредне (Stanar 2024b, 5)? Додатно, и ништа мање у практичном смислу важно питање јесте и то на који начин утицати на овај фактор борбеног морала у току мира, то јест, посматрајући из уско војничке перспективе, у процесу припреме за рат?

ЗАКЉУЧАК

Емпиријско истраживање извршено на репрезентативном узорку сачињеном од кадета и кадеткиња Војне академије показало је резултате који не одударају од тренда утврђеног сличним истраживањима вршеним у више западних земаља. Наиме, хипотезом претпостављено постојање вредносног јаза између припадника војне професије и цивилног друштва, као и изузетно битна чињеница перцепције војничких вредности као супериорних у односу на кључне друштвене вредности, потврђено је ослањањем на релевантну методологију. Дискусија о утицају такве перцепције вредности од стране припадника војске на ниво борбеног морала јасно је индиковала опасност од изазова да карактер друштва, као најважнији чинилац из групе друштвених детерминанти, одигра негативну улогу у процесу утицаја на општи степен борбеног морала у потенцијалном оружаном сукобу. Значај наведеног чиниоца готово је немогуће пренагласити у специфичном контексту српске војске, обликованом акумулираним историјским искуством:

„Славна војничка историја и ратне традиције српског народа сачињене су готово у потпуности од великих победа и успеха остварених примарно захваљујући моралној компоненти војне моћи која се темељи на разумевању значаја културних и идентитетских атрибута и темељних друштвених вредности, као и разумевању

нежности њихове одбране по сваку цену” (Stanar and Starčević 2025, 546).

Имајући у виду наведени витални значај овог чиниоца борбеног морала за српску војску, неопходно је размотрити и начине потенцијалног адресирања проблематике идентификоване резултатима истраживања. Један од интуитивнијих метода свакако би био и повећавање обима и квалитета образовања у области друштвено-хуманистичких наука у војном школству, нарочито у оним специфичним пољима која се баве питањем друштвених вредности као што су етика, социологија и политичке науке, а које би оспособиле будуће официре Војске Србије за оптимално разумевање постмодерног друштва у коме живе, те релација и динамике вредности у њему; овај метод би такође допринео и „развоју свести о кључним друштвеним вредностима и култури која се брани”, развоју критичког мишљења, бољим цивилно-војним односима, квалитетнијој демократској контроли војске итд. (Stanar and Starčević 2025, 548).

Међутим, чини се да би кључни корак у напорима да као друштво оптимизујемо степен борбеног морала био корак усмерен ка затварању, или макар „премошћавању”, јаза поновним увођењем, тј. „одмрзавањем” обавезе служења војног рока са оружјем. Сва досадашња доступна истраживања самих узрока појаве јаза у цивилно-војним односима, укључујући ту и вредносни јаз, као и његових негативних импликација указују да се раздвајање војне професије од остатка друштва интензивно догађа када се укине сталан прилив „привремених војника” из цивилства, тј. када се укине обавеза служења војног рока (Stanar 2024b, 10–11). Таквим одсецањем природне везе између војске и друштва којем та војска служи прекида се и веза између вредности које се живе у војној професији и оних које би требало да се бране, и то по сваку цену. Као што Тревис (Travis 2017, 400) прецизно закључује, „воља војника да буде бранилац свог народа не би смела да се умањује онеспособљавајућом праксом раздвајања војника од њихових сопствених друштава и културе”, који се темеље на носећим друштвеним вредностима.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bauman, Zigmunt. 2009. *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Bauman, Zigmunt. 2010. *Fluidni strah*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Beehner, Lionel, Risa Brooks, and Daniel Mauer, eds. 2021. *Reconsidering American Civil-Military Relations: The Military, Society, Politics, and Modern War*. Oxford: Oxford University Press.
- Brooks, Risa. 2021. "The Paradoxes of Huntingtonian Professionalism". In *Reconsidering American Civil-Military Relations: The Military, Society, Politics, and Modern War*; eds. Lionel Beehner, Risa Brooks, and Daniel Mauer, 17–40. Oxford: Oxford University Press.
- Brooks, Risa, and Sharan Grewal. 2022. "'Twice the Citizen': How Military Attitudes of Superiority Undermine Civilian Control in the United States". *Journal of Conflict Resolution*, 66 (4–5): 623–650. DOI: 10.1177/002200272111065417.
- Bryant, Susan, Brett Swaney, and Heidi Urben. 2021. "From Citizen Soldier to Secular Saint: The Societal Implications of Military Exceptionalism". *Texas National Security Review*, 4 (2): 10–24. DOI: 10.26153/tsw/13199.
- Childs, Sean. 2016. "Soldier's Morale: Defending a Core Military Capability". *Security Challenges*, 12 (2): 43–52.
- Clausewitz, Carl von. 1976. *On War*. Princeton: Princeton University Press.
- Damnjanović, Dragoljub, i Vladimir Grujić. 2009. „Osnovni faktori borbenog morala Vojske Jugoslavije u toku oružanog sukoba NATO i SR Jugoslavije”. *Vojno delo* 61 (3): 270–302.
- Danilović, Neđo. 2001. *Moral vojske u građanskom ratu*. Beograd: NIC Vojska i Zadužbina Andrejević.
- Danilović, Neđo. 2003. *Snaga morala*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Dobos, Ned. 2020. "Civilian Hatred in the Armed Forces". *Australian Institute of International Affairs*. <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/civilian-hatred-in-the-armed-forces>.
- Dorđević, Milorad. 2000. *Moral vojske*. Beograd: VIZ.
- Dunivin, Karen O. 1997. *Military Culture: A Paradigm shift?* Montgomery: Air War College.
- Feaver, Peter D. 1999. "Civil-Military relations". *Annual Review of Political Science* 2 (1): 211–241. DOI: 10.1146/annurev.polisci.2.1.211.

- Feaver, Peter D., and Richard Kohn, eds. 2001. *Soldiers and Civilians: The Gap Between the Military and American Society*. Cambridge: MIT Press.
- Fischer, C. S. 1976. "Alienation: Trying to Bridge the Gap". *The British Journal of Sociology* 27 (1), 35–49. DOI:10.2307/589559.
- Hantington, Samjuel P. 2004. *Vojnik i država*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Holsti, Ole R. 1998. "A Widening Gap between the U.S. Military and Civilian Society?: Some Evidence, 1976-96". *International Security* 23 (3): 5–42. DOI: 10.2307/2539337.
- Ibrahimpasić, Mensur. 1967. *Moral vojske*. Beograd: NIU Narodna armija.
- Janowitz, Morris. 1960. *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. Collier: The Free Press of Glencoe Macmillan Limited.
- Koltermann, Jens O. 2012. "Citizen in Uniform: Democratic Germany and the Changing 'Bundeswehr'". *The US Army War College Quarterly: Parameters* 42 (2): 108–126. DOI: 10.55540/0031-1723.2636.
- Kostić, Petar. 1993. „Ponašanje čoveka u borbi”. U *Moral vojske*, ur. Slobodan Todorčić, Petar Kostić, Jovan Omaljev, i drugi. Beograd: Generalštab vojske Jugoslavije, Uprava za informisanje i moral.
- Milivojević, Velibor. 1999. *Moral vojske*. Beograd. VIZ.
- Morgan, Matthew J. 2001. "Army Recruiting and the Civil-Military Gap". *The US Army War College Quarterly: Parameters* 31 (2): 101–117. DOI: 10.55540/0031-1723.2039.
- Rahbek-Clemmensen, Jon, Emerald M. Archer, John Barr, Aaron Belkin, Mario Guerrero, Cameron Hall, and Katie E.O. Swain. 2012. "Conceptualizing the Civil-Military Gap: A Research Note". *Armed Forces & Society* 38 (4): 669–678. DOI: 10.1177/0095327X12456509.
- Schake, Kori, and Jim Mattis. 2016. *Warriors and Citizens: American Views of Our Military*. Stanford: Hoover Institution Press.
- Simeunović, Dragan. 2009. *Uvod u političku teoriju*. Beograd: Institut za političke studije.
- Stanar, Dragan. 2022. „Politička pobeda u ratu: oružane snage i sindrom 'izgubljene pobede'". *Srpska politička misao* 77 (3): 119–135. DOI: 10.22182/spm.7732022.6.
- Stanar, Dragan. 2023. „Prag smisla i plafon forme u savremenoj vojsci". *Nacionalni interes* 46 (3): 143–162. DOI: 10.5937/nint46-46204.
- Stanar, Dragan. 2024a. "A Problem in the Huntingtonian Universe: The Military Side of the Gap". *Armed Forces & Society* 51 (4), online first, 1–20, DOI: 10.1177/0095327X241254354.

- Stanar, Dragan. 2024b. *Vojna etika i moral vojske*. Beograd: MC Odbrana.
- Stanar, Dragan, and Srđan Starčević. 2025. "The Place and Significance of Social Sciences and Humanities in Modern Military Education". *Philosophy and Society* 36 (2): 537–551. DOI: 10.2298/FID2502537S.
- Starčević, Srđan, Ilija Kajtez, i Goran Vukadinović. 2016. „Rat u središtu političkog – aktuelnost Šmitovog pogleda na rat”. *Vojno delo* 68 (1): 102–121.
- Starčević, Srđan, i Srđan Blagojević. 2021. „Autonomija vojne profesije kao uslov civilne demokratske kontrole vojske i ostvarivanja osnovne društvene uloge vojske”. *Vojno delo* 73 (3): 121–133. DOI: 10.5937/vojdelo2103121S.
- Starčević, Srđan, and Dragan Stanar. 2022. "Society of Right Claiming and Transformation of War and Military at The End of The 20th and Beginning of The 21st Century". In *Human Rights Protection Yearbook: From Childhood to The Right to a Dignified Old Age*, ed. Zoran Pavlović, 153–167. Novi Sad: Provincial Protector of Citizens – Ombudsman; Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research.
- Stojković, Mile. 1993. „Borbeni moral”, u *Moral vojske*, ur. Slobodan Todorić, Petar Kostić, Jovan Omaljev, i drugi. Beograd: Generalštab vojske Jugoslavije, Uprava za informisanje i moral.
- Strachan, Hew. 2003. "The Civil-Military 'Gap' in Britain". *Journal of Strategic Studies* 26(2): 43–63. DOI: 10.1080/01402390412331302975.
- Todorić, Stevan, Petar Kostić, Jovan Omaljev i drugi, ur. 1993. *Moral vojske*. Beograd: Generalštab vojske Jugoslavije, Uprava za informisanje i moral.
- Travis, Donald S. 2017. "Saving Samuel Huntington and the need for pragmatic civil-military relations". *Armed Forces & Society*, 43 (3): 395–414. DOI: 10.1177/0095327X16667287.
- Veljković, Vidimir. 2006. *Osnovi morala vojske*. Beograd: VIZ.
- Vennesson, Pascal. 2003. "Civil-Military Relations in France: Is There a Gap?" *Journal of Strategic Studies* 26 (2): 29–42. DOI: 10.1080/0140239041233130296.

Dragan Stanar*

Strategic Research Institute, University of Defence, Belgrade

VALUE GAP AND COMBAT MORALE: VALUES THAT ARE LIVED VS. VALUES THAT WE ARE DEFENDED**

Resume

This paper presents the results of an empirical study conducted in 2024 among cadets of the Military Academy at the University of Defence in Belgrade, addressing the increasingly relevant problem of the value gap between members of the armed forces and the civilian population, with specific attention to the impact of this gap on combat morale. The issue is examined within the broader framework of contemporary strategic challenges and the postmodern social environment, a setting in which dominant societal values – shaped by processes of individualisation, consumerism, and relativisation of collective obligations – frequently prove incompatible with the ideals of military service, such as duty, sacrifice, and loyalty.

The study builds on a substantial body of research conducted over the past several decades in Western societies, where the value gap has been documented most clearly in states that have abolished or suspended compulsory military service. In these contexts, a widening divergence in value orientations between the military and civilian sectors has been shown to erode mutual understanding, weaken societal support for the armed forces, and adversely affect the cohesion necessary for effective military performance. By situating the Serbian

* E-mail address: dragan.stanar@va.mod.gov.rs; ORCID: 0000-0003-0759-5652.

** This article is a product of research conducted under the project “Value orientations and relationship with tradition of cadets of the Military Academy”, VA/DH/1/24-26 of the Military Academy of the University of Defence in Belgrade.

case within this comparative framework, the author seeks both to identify parallels and to highlight distinctive national characteristics.

The empirical findings reveal a trend consistent with those observed in the aforementioned Western societies: cadets clearly perceive the existence of a value gap and tend to regard military values as superior to those prevailing in broader society. This hierarchy of values, while potentially strengthening internal cohesion within the armed forces, also carries risks. When the armed forces are perceived – both by themselves and by society – as operating within a distinct and superior moral framework, the potential for alienation increases. Such alienation can undermine combat morale in a profound way, particularly given that, in times of war, the military's mission is to defend the society's vital moral and cultural foundations, not merely its institutional or territorial integrity. The author frames this dynamic in terms of the military ethos as both a repository and a defender of a nation's most essential values.

In the Serbian context, this issue acquires particular historical weight. The bond between the military and society has traditionally been one of the most important determinants of combat morale, sustained not only through shared historical experiences but also through the institution of compulsory military service, which served as a bridge between civilian and military spheres. The suspension of conscription, combined with broader social transformations, has weakened this link, creating conditions in which the value gap can deepen.

The paper concludes by emphasising the strategic importance of addressing this problem as a matter of national security. The author proposes two principal measures: first, strengthening military education in the fields of social sciences and humanities, with the aim of cultivating officers capable of understanding and engaging with the society they serve; and second, reintroducing compulsory military service, both as a means of transmitting military values to the broader population and of re-establishing the reciprocal trust that underpins combat morale. Such measures, the author argues,

are not merely institutional reforms but essential steps toward ensuring that, in a time of crisis, the armed forces and the society they defend remain united in their values, objectives, and sense of purpose.

Keywords: value gap, combat morale, social values, civil-military relations, conscription

*** Овај рад је примљен 1. августа 2025. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 29. августа 2025. године.